

Przemiany polityczno-gospodarcze w Chile w latach 1970-1973 jako przyczyny przewrotu wojskowego

1 Uwagi wstępne.

W niniejszym opracowaniu przedstawiono gospodarcze i polityczne aspekty odejścia Chile od gospodarki rynkowej i demokracji za rządów prezydenta Salvadora Allende.

Gospodarka chilijska do 1970 roku, choć znacznie zetatyzowana, była gospodarką rynkową. Dopiero po wybraniu na prezydenta lekarza Salvadora Allende, została poddana bardzo intensywnej transformacji w kierunku gospodarki socjalistycznej, bardziej w kubańskim, niż europejskim tego słowa znaczeniu. Na przestrzeni trzech lat rządu S. Allende wprowadziły iście rewolucyjne zmiany w funkcjonowaniu systemu społeczno-gospodarczego w Chile. Zmiany te, mające na celu wprowadzenie dobrze znanego skądinąd obywatelom polskim „systemu gospodarki socjalistycznej”, skończyły się – jak wiadomo – absolutnym załamaniem całego systemu społeczno-gospodarczego państwa.

Transformacja dotyczyła zresztą nie tylko podstawowych instytucji i mechanizmów gospodarczych, ale również politycznych. Także sposób jej przeprowadzania budził wątpliwości nie tylko społeczeństwa, ale i Kongresu Chile. Łamanie przez prezydenta S. Allende podstawowych zasad Konstytucji Chile, dążenie do wprowadzenia systemu totalitarnego, katastrofalny stan gospodarki i drastyczne pogorszenie warunków życia obywateli były też głównymi czynnikami wpływającymi na decyzję Kongresu Narodowego Chile, który dnia 23 sierpnia 1973 roku podjął uchwałę (przegłosowaną znaczną większością głosów) w postaci tzw. *Deklaracji Upadku Demokracji w Chile*. W akcie tym stwierdzono drastyczne naruszenie przez prezydenta S. Allende zasad prawa i Konstytucji

2 Gospodarka i system polityczny w Chile przed wyborem na prezydenta Salvadora Allende

Gospodarka Chile po II wojnie światowej ze średnim rocznym wzrostem Produktu Krajowego Brutto 3,8%, a PKB per capita 1,6%, była najsłabsza wśród dużych i średnich państw Ameryki Łacińskiej. Chile. Jak wiele państw ówczesnej Ameryki Łacińskiej stosowano w latach 50-tych i 60-tych strategię substytucji importu, co oznaczało próbę rozwinięcia krajowego przemysłu zdolnego do wytwarzania dóbr do tej pory importowanych. Niestety równoległe przeszacowanie wysokości kursu waluty krajowej spowodowało niekonkurencyjność rodzimych produktów w stosunku do zagranicznych. Słaby sektor rolny i regulowane ceny, to druga chroniczna bolączka chilijskiej gospodarki.

Zbyt wysoki kurs waluty utrudniał rozwój gospodarki rolnej. Na początku lat 60-tych proces substytucji importu zaczął się załamywać, a roczny wzrost produkcji przemysłowej spadł do połowy swej wartości z poprzedniej dekady. Chroniczną przypadłością gospodarki chilijskiej od końca XIX wieku do okresowo lat 50-tych i 60-tych XX wieku była inflacja, która w 1955 roku osiągnęła swoją najwyższą wartość, 84% rocznie. Główną jej przyczyną była zła polityka fiskalna i monetyzacja deficytu budżetowego, powodująca wzrost ilości pieniądza na rynku. W 1970 roku, za prezydentury Eduardo Frei Montalava'y przed wyborem Salvadora Allende, stopa inflacji wynosiła 35% rocznie¹. Za prezydentury Frei Montalava'y (1964-70) podjęto wysiłki na rzecz poprawy sytuacji w postaci reform ekonomicznych, na które składały się: reforma podatkowa, reforma rolna oraz częściowa liberalizacja wymiany z zagranicą, połączone z polityką mini dewaluacji, Mających zapobiec erozji realnego kursu handlowego. Reforma rolna, jako bardzo kosztowna w przeprowadzeniu, nie została zrealizowana. Gospodarka końca lat 60-tych w Chile, choć rynkowa, pozostawała w znacznej części regulowana².

Chile według Konstytucji z 1925 roku była republiką. Głową państwa i szefem rządu był prezydent wybierany w głosowaniu powszechnym na 6 lat. Władza ustawodawcza należała do dwuizbowego Kongresu Narodowego: 45 osobowego Senatu o kadencji 8-letniej i 147 osobowej Izby Deputowanych o kadencji 4-letniej. Kobiety otrzymały prawo głosowania najpierw w wyborach samorządowych w 1934, potem w 1949 w wyborach państwowych (powszechnych)³. Chile było republiką o systemie prezydenckim z dużą przewagą władzy po stronie prezydenta⁴. W gestii prezydenta leżało m. in. Odwoływanie rządu, jak i poszczególnych ministrów. Konstytucja z 1925 roku nie pozwalała na reelekcję ustępującego prezydenta. Władza podzielona była na cztery niezależne podmioty: prezydent, parlament

¹ *The Popular Unity Government, 1970-73, Chile A Country Study*, Library of USA Congress Federal research Division, s.1, <http://lcweb2.lic.gov/>

² *Economic Policies 1950-70, Chile – A country...* op. cit., s.1

³ *The 1925 Constitution, Chile – A Country...* op.cit.,s.1

⁴ Colliner Simon, Sater William F., *A History of Chile, 1808 – 1994*, Cambridge University Press 1996, s.213

(ciało ustawodawcze), sądownictwo i Generalny Inspektor (odpowiednik naszego NIK). Poza tym istniał niezależny Bank Centralny Chile⁵.

Ważnymi zmianami politycznymi przeprowadzonymi za kadencji E. Frei Montalava'y, a z której skorzystał S. Allende, były: umocnienie władzy prezydenckiej, obniżenie cenzury wiekowej dla praw wyborczych czynnych z 21 do 18 lat i przyznanie możliwości głosowania niepiśmiennym (ok. 10% społeczeństwa)⁶.

Scena polityczna Chile charakteryzowała się dużym radykalizmem i polaryzacją. Konfliktom zapobiegały liczne i częste koalicje międzypartyjne, które łagodziły w znacznym stopniu napięcia wynikające z różnic politycznych. Radykalizacja stanowisk i programów politycznych nastąpiła zwłaszcza w 1959 roku w związku z dokonaną Rewolucją Kubańską.

Lewica zdominowana była przez Partię Socjalistyczną (Partio Socjalisto – PS) i Komunistyczną Partię Chile (Partio Comunista de Chile – PCCH)⁷, powiązana w różnych okresach z ugrupowaniami terrorystycznymi. Za rządów prezydenta S. Allede ugrupowania te odegrały zresztą znaczącą rolę, np. Patriotyczny Front Manuela Rodrigueza (Frente Patriotica Manuel Rodriguez – FPMR), Ruch Rewolucyjnej Lewicy (Movimiento de la Izquierda Revolucionaria – MIR) i parę innych. Należy w tym miejscu podkreślić, że Komunistyczna Partia Chile, choć została (na podstawie Ustawy o Obronie Demokracji) zdelegalizowana w 1948 roku (za prezydentury Gabriela Gonzalesa Videla), powróciła ponownie na legalną scenę polityczną w roku 1958⁸.

Centrum chilijskiej sceny politycznej zajmowała antyklerykalna Partia Radykalna (Partio Radical – PR), która w latach 60-tych straciła jednak znaczenie na rzecz Partii Chrześcijańsko-Demokratycznej (Partio Demócrata Cristiano – PCR), utworzonej w 1957 roku z połączenia kilku mniejszych ugrupowań.

Partie prawicowe, to przede wszystkim Partia Liberalna (Partido Liberal), Partia Konserwatywna (Partio Conservador) oraz powstała w wyniku połączenia w 1965 roku Partia Narodowa (Partio Nacional – PN).

⁵ *The 1925 Constitution, Chile – A Country...* op.cit.,s.1

⁶ *Eduardo Frei's Christian Democracy, 1964-70, Chile – A Country...* op. cit., s.1

⁷ Oficjalnie powstała w 1922 r., ściśle wówczas związana z ZSRR i Trzecią Międzynarodówką. Zob. *The Parties of the Left, Chile – A Country...* op. Cit.m s.1.

⁸ *Gabriel Gonzalez Videla's Presidency, 1946-52 Chile – A country...* op. cit., s. 1.

3 Rządy Salvadora Allende

W wyborach prezydenckich 1970 roku wszystkie trzy siły polityczne wystawiły swoich kandydatów. Prawica w postaci Partii Narodowej (Partio Nacional) wystawiły dawnego prezydenta Chile (1958-64) Jorge Alessandri, a centrum – Chrześcijańska Demokracja (Partio Democratico Cristiana) poparła Radomiro Tomic Romero. Natomiast lewica reprezentowana przez cztery ugrupowania, m.in. Partię Socjalistyczną (Partio Socialista) i komunistyczną Partię Chile (Partio Comunista de Chile) utworzyły blok o nazwie Jedność Ludowa (Unidad Popular - UP) pod przywództwem komunistów i wystawiły (już po raz czwarty) Salvadora Allende.

Wyniki wyborów jak pokazały późniejsze wydarzenia były tragiczne dla Chile. Allende otrzymał 36,2%, Alessandri 35%, a Tomic Romero 27,8%⁹. Zaniepokojeni tymi wynikami byli nie tylko centrowi i prawicowi politycy chilijscy, ale również Stany Zjednoczone i większość państw bloku tzw. Zachodniego. W dobie zimnej wojny kolejne państwo Ameryki Łacińskiej w kręgu wpływów ZSRR stanowiło bowiem bardzo duże niebezpieczeństwo nie tylko polityczne, ale przede wszystkim strategiczno-wojskowe.

Ponieważ S. Allende nie uzyskał jednak bezwzględnej większości głosów, wg Konstytucji Chile potrzebował akceptacji Kongresu Chilijskiego na objęcie władzy. Był to ostatni mechanizm demokratyczny, z którego mógł skorzystać Kongres, aby uniemożliwić Allende objęcie władzy i do zastosowania którego dążyły usilnie nie tylko kręgi centro-prawicy chilijskiej, ale i Stany Zjednoczone. Proponowano więc, aby Kongres wybrał Alessandri'ego. Kongres jednak, będąc wierny tradycji demokratycznej Chile (i nie pierwszy raz mając do czynienia z sytuacją, kiedy kandydat na prezydenta nie uzyskał wymaganej większości głosów w wyborach powszechnych) zaakceptował S. Allende. Wypada tu dodać, że zgoda Kongresu nie była możliwa bez poparcia Chrześcijańskiej Demokracji. Chadece też takiego poparcia udzielili, co prawda pod warunkiem (i zdając sobie sprawę z faktu, że mają do czynienia z marksistą-leninistą), że Allende podpisze i ogłosi publicznie Kartę o Gwarancjach. W dniu 22 października 1970 roku S. Allende obiecał w niej, że będzie respektował Konstytucję, zachowa apolityczność armii, wolność wypowiedzi i zgromadzeń oraz niezawisłość sądów¹⁰.

⁹ Eduardo Frei's Christian Democracy, 1964-70, Chile – A Country... op. cit., s.1

¹⁰ R.Harris, A Tale of Two Chileans: Pinochet and Allende, Children Supporters Abroad, London 1999, s.14.

3.1. Polityka gospodarcza.

Pierwszy rok rządów S. Allende nie zapowiadał kryzysu. Wskaźniki makroekonomiczne broniły się jeszcze same, a wydatki rządowe rosły w szybkim tempie. W 1971 roku realne płace sektora publicznego wzrosły średnio o 48%. Podobnie było w sektorze prywatnym. W pierwszych dwóch kwartałach 1971 roku wydajność przemysłu wzrosła o 6,2%, a o 10% w porównaniu z tym samym okresem roku poprzedniego. Sprzedaż przemysłu wzrosła o 12% w I kwartale i o 11% w drugim. Realny PKB w 1971 roku wzrósł o 7,1%, średnie realne płace o 17%. Zagregowana konsumpcja wzrosła realnie o 14,7%, a wskaźnik bezrobocia spadł poniżej 4%. Podstawowe dane dla tego okresu przedstawia tabela 1.

Tabela 1. Ważniejsze wskaźniki makroekonomiczne Chile w latach 1970-1973

Wyszczególnienie	Lata			
	1964 - 1970 (średniorocznie)	1971	1972	1973
Stopa wzrostu PKB	4,3	7,1	-0,08	-3,62
Oszczędności krajowe brutto W mln escudo* w cenach stałych	3052	3119	2072	2633
Stopa wzrostu konsumpcji w %	3,1	14,7	0,9	-2,4
Stopa inwestycji (w % PKB)	15,5	14,3	13,6	11,4
Wydatki budżetowe i deficyt Stosunek deficytu do wydatków	Rok 1970	1971	1972	1973
Wydatki budżetowe W mln dolarów USA w cenach 1970	2393	2959	2936	3931
Stosunek deficytu do wydatków (% deficytu do wydatków)	10,3	34,7	41,9	55,1

1 escudo = 0,3195 \$ w 1965
= 0,0864 \$ w 1970
= 0,0633 \$ w 1972

Źródło: Marc Falcoff, *Moder Chile 1970 – 1899 New Brunswick 1989*, s. 69

Ważnym posunięciem rządu było podwyższenie płac przy jednoczesnym zamrożeniu cen, co spowodowało wzrost siły nabywczej klasy pracującej i średniej. Na zwiększony popyt producenci zareagowali zwiększeniem

produkcji, m.in. poprzez wzrost zatrudnienia i wykorzystanie wolnych mocy gospodarki. W subiektywnym od czuciu przeciętnego obywatela pierwszy rok rządów S. Allende przyniósł diametralne zmiany w poziomie życia. „Konsumencka rewolucja” objęła 95 % społeczeństwa.

Wysoki wzrost PHB był jednak rezultatem prawie 40% wzrostu importu środków produkcji. Deficyt budżetowy wzrósł z 2% PKB w 1970 roku do prawie 11% w roku 1971. Tempo wzrostu podaży pieniądza przekroczyło 100% (dane z tabeli 2). Rezultatem tego były zmniejszające się rezerwy walutowe, która rząd Allende odziedziczył po poprzednich rządach. Tylko w roku 1971 zmniejszyły się one o 50%. Nastąpiło również gwałtowne załamanie się zapasów, spowodowane znacznym wzrostem konsumpcji. Pod koniec 1971 roku presja inflacyjna była już ewidentna. Gospodarka przeżywała konsekwencje zbyt mocno pobudzonego popytu przy jednoczesnej niemożności jego zaspokojenia¹¹.

Tabela 2. Podaż pieniądza M1 i dynamika cen konsumpcyjnych w latach 1970-1973

Rok	Podaż pieniądza w cenach bieżących (mln. Escudo)	Podaż pieniądza rok poprzedni = 100%	Dynamika cen konsumpcyjnych w% grudzień - grudzień
1969	6 057	135,2	29,3
1970	10 068	166,2	34,9
1971	21 488	213,4	22,3
1972	54 111	251,8	163,4
1973	250 477	462,9	508,1

W 1972 roku deficyt budżetowy wyniósł 13% POKB, a rezerwy walutowe stopniały do 77 mln. dolarów amerykańskich.

W drugim roku prezydentury S. Allende gospodarka chilijska zaczęła przyjmować cechy gospodarki centralnie zarządzanej: popyt przewyższał podaż, wydatki budżetowe rosły lawinowo pogłębiając deficyt, nie obserwowano wzrostu nielicznych nowych inwestycji (nie mówiąc o inwestycjach zagranicznych), wartość sprzedaży miedzi spadła, inflacja rosła w zawrotnym tempie pochłaniając poprzednie zdobycze.

¹¹ *Economic Crisis and the Military Coup, Chile – A Country...* op. cit., s. 1.

Pod koniec drugiego roku rządów S. Allede na 3000 produktów uznanych jako podstawowe dla gospodarstw domowych, 2500 było nieosiągalnych¹². Na skutek permanentnego braku towarów na rynku rozwinął się „czarny rynek” i rozrósł do takich rozmiarów, że przejął funkcję głównego pośrednika wymiany w państwie, wypierając tym samym oficjalny handel. Konsekwencją tego były także znacznie zmniejszone wpływy do budżetu z tytułu podatków. Zaczęło się „błędne koło”, wciąż wzrastająca inflacja wzmacniała czarny rynek, to powodowało większy deficyt budżetowy, który z kolei poprzez „dodruk” pieniędzy powodował wyższą inflację.

10 stycznia 1973 roku rząd wprowadził system racjonowania towarów, również żywności. Dla zapewnienia sobie większej kontroli społeczeństwa dystrybucję dóbr przeprowadzono m.in. za pośrednictwem czynników partyjnych, które decydowały komu i ile towarów wydać. Były to jednak tylko towary z listy 30 artykułów uznanych za niezbędne do egzystencji. Dystrybucja odbywała się zazwyczaj w tzw. kordonach uprzemysłowionych (*cordones industriales*), to jest na obszarach wokół większych miast, które były już opanowane przez rządowe, komunistyczne bojówki i oddziały paramilitarne¹³.

W 1973 roku stan gospodarki chilijskiej stał się już tragiczny. W pierwszym kwartale spadek produkcji przemysłowej wyniósł prawie 6% (dane z tabeli 3), rezerwy walutowe skurczyły się do 40 mln. dolarów amerykańskich, a czarny rynek przejął nawet transakcje z zagranicą. Deficyt budżetowy na skutek ogromnych wydatków rządowych i bardzo małych wpływów wyniósł 23% PKB¹⁴.

Tabela 3. Stopa zmian produkcji przemysłowej w Chile w latach 1970 - 1973

Wyszczególnienie	Lata			
	1970	1971	1972	1973
wg INE*	-0,3	+14,7	+2,8	-4,3
wg SOFOFA*	b.d.	+10,8	+2,5	-6,3

*INE (Instituto Nacional de Estadísticas), *SOFOFA (Sociedad de Fomento Fabril)

Źródło: Marc Falcoff, *Moder Chile 1970 – 1899* New Brunswick 1989, s. 69

Ponadto nasiliła się stała tendencja do wzrostu długu zagranicznego. Bilans płatniczy wykazywał bowiem z roku na rok coraz bardziej rosnący deficyt (dane w tabeli 4).

¹² R. Harris, op. cit., s.33.

¹³ *Letter from the former President of Chile...* op. cit., s.8 Średni czas stania w kolejce po np. chleb lub kilogram mąki wynosił ok. 10 godzin

¹⁴ *Economic Crisis and the Military Coup, Chile – A Country...* op. cit., s. 2.

Tabela 4. Niektóre dane na temat sytuacji płatniczej Chile w latach 1979-1973

Wyszczególnienie	Lata			
	1970	1971	1972	1973
Bilans rachunku obrotów bieżących (w mln. dolarów USA w cenach z roku 1876)*	-143,3	-303,2	-593,9	-390,5
Dług zagraniczny (w mln. dolarów USA w cenach z roku 1976) w tum:				
Zadłużenie średnio i długookresowe	2 533	2 640	2 880	3 159
Zadłużenie krótkookresowe	48	83	219	381
Nadwyżka bilansu płatniczego (w mln. escudo w cenach bieżących)	-1 209	-2 604	-7 536	-34 416

*Deflacjonowanych przez indeks cen hurtowych USA

Źródło: Marc Falcoff, Moder Chile 1970 – 1899 New Brunswick 1989, s. 69

Już od samego początku rządów S. Allende można było zauważyć, że reformy gospodarczo-społeczne Jedności Ludowej (UP) zmierzają ku gospodarce socjalistycznej. Według stanowiska UP, Chile było do tej pory eksploatowane przez „pasożytniczych rodzimych i obcych kapitalistów”. Stąd też znacjonalizowano 100% przemysłu miedziowego. Upaństwowiono banki. Wywłaszczono właścicieli dużych majątków ziemskich, a następnie należało „uspołecznic” gospodarkę poprzez upaństwowienie kopalni miedzi, banków, dużych przedsiębiorstw, oligopoli przemysłowych, zagranicznych firm, itd. W 1971 roku znacjonalizowano więc zagraniczne firmy miedziowe, głównie należące do USA – kampanie Kennecott i Anaconda. „Uspołecznienie” środków produkcji postępowo i z dużym rozmachem. Znacjonalizowano 100% przemysłu miedziowego. Upaństwowiono banki. Wywłaszczono właścicieli dużych majątków ziemskich, a następnie rozdano je, i to niekoniecznie rolnikom (porównaj dane z Tabeli 5).

Tabela 5. Struktura własności rolnej w Chile w latach 1965, 1973 i 1987

Obszar (ha)	Lata		
	1965	1973	1987
0 – 5	9,7	9,7	10,0
5 – 20	12,7	15,7	29,0
20 - 40	9,4	12,7	15,0
40 – 80	12,8	19,7	26,0

Ponad 80	55,4	2,7	18,0
Sektor zreformowany ²	0,0	39,9	0,0

Szacunkowo wg pierwotnych założeń reformy rolnej z 1965 roku (faktycznie rozpoczętej w 1967) reformowane grunty rolne miały wstępnie na okres przejściowy 3 do 5 grupować się w spółdzielnie, następnie ich właściciele mieli zdecydować o pozostaniu lub nie w spółdzielni. Za prezydentury S. Allende reformę zastąpiła nacjonalizacja.

Źródło: Appendix A. Tables, Chile – a Country Study, Library of USA Congress, Federal Research Division, s.3 tab6, <http://lcweb2.loc.gov/>

Po krótkim jednak czasie (jak to dobrze znamy z polskiej historii) rozdaną wcześniej ziemię zabrano chłopom, tworząc państwowe gospodarstwa rolne¹⁵. Na efekty nie trzeba było długo czekać. W 1972 roku produkcja rolna spadła, a import żywności znacznie wzrósł (por. dane z tabeli 6).

Tabela 6. Dynamika produkcji rolnej w latach 1970 -1973

Rok	Przeciętna z lat 1961 – 1965 = 100%	Zmiana w % w stosunku do roku poprzedniego
1970	118	+5
1971	113	-4
1972	113	b.d
1973	95	-15

Źródło: Mark Falcoff, *Moden Chile 1970 – 1989*. New Brunswick 1989.s.110

Podobnie do tego, co miało miejsce w krajach Europy Wschodniej po roku 1945, w ramach uspołecznienia gospodarki zwiększono do bezprecedensowych rozmiarów formalny udział robotników w zarządzaniu przedsiębiorstwami, co oczywiście w istotnym stopniu przyczyniło się do ich upadku. Sam rząd nie był już dalej w stanie zrównoważyć deficytu budżetowego, ani podniesieniem podatków, ani też dodatkowymi pożyczkami z zagranicy. Pod koniec urzędowani prezydenta S. Allende inflacja wzrosła do 500% rocznie, a gospodarka była sparaliżowana¹⁶ (por. dane tabeli 2).

¹⁵ Letter from the former President of Chile MR. Eduardo Frei (1964-1970) to the President of the International Christian Union, Mr. Mariano Rumor, Santiago, 8 października 1973 roku, s. 8, <http://www.reconcile-chile.co.uk/>

¹⁶ *Salvador Allende's Leftist Regime, 1970-73, Chile – A Country...* op.cit.,s.1.

Centro-prawicowa koalicja w Kongresie, będąc opozycją, starała się w miarę możliwości blokować szkodliwe dla kraju decyzje administracji S. Allende. Rząd Jedności Narodowej wdrażał więc swoje reformy wbrew i bez zgody Kongresu, czyniąc je i siebie niekonstytucyjnymi i dając tym samym argument przeciwnikom do przywrócenia władzy konstytucyjnej.

S. Allende bardzo łatwo jednak poradził sobie z Kongresem, nie aprobującym łamania Konstytucji, praw własności itp. Mianowicie znaleziono (odkurzono) prawo na czas wyjątkowy z 1932 roku, tj. z czasów tzw. Socjalistycznej Republiki, które pozwoliło na wywłaszczanie bez zgody Kongresu. W ten sposób wiele fabryk przeszło pod zarząd państwa, albo wręcz pracowników¹⁷. Wywłaszczono także właścicieli ziemskich. W tym względzie rząd S. Allende przekroczył niewątpliwie wszystkie swoje uprawnienia konstytucyjne. Dały temu wyraz akty sprzeciwu Sądu Najwyższego, Kongresu Chińskiego i Generalnego Inspektora¹⁸.

Oprócz bezpośrednich działań rządu, zmierzających do przeprowadzenia rewolucji marksistowskiej w Chile, za jego zgodą i aprobatą działały także ugrupowania militarno-terrorystyczne, które siłą wyrzucały właścicieli z domów, czy też tworzyły kolchozy (Area de propiedad social). Jedną z większych organizacji tego typu był MIR (Movimiento de la Izquierda Revolucionaria) – Ruch Lewicy Rewolucyjnej założony w 1965 roku, ściśle powiązany z Kubą, a którego czołowym działaczem był Andreas Pascal Allende – bratanek prezydenta¹⁹. Oddziały te operujące z *cordones industriales* miały za zadanie czynem budować „władzę ludową” i przygotowywać „klasę pracującą” do przejęcia władzy w państwie (wszczęcia rewolucji)²⁰.

3.2. Polityka zagraniczna

W polityce zagranicznej zmierzające ku socjalizmowi, Chile szybko nawiązało stosunki dyplomatyczne z naturalnymi w tej sytuacji sprzymierzeńcami: Kubą, Chinami, Koreą Północną, Północnym Wietnamem i Albanią. ZSRR chcąc umocnić swoje wpływy na nowym przyczółku „rewolucji socjalistycznej” zaczął pomagać rządowi Chile. Materialnego wsparcia udzieliły również pozostałe kraje socjalistyczne.

W sumie tzw. „blok socjalistyczny” udzielił rządowi Chile pożyczki w kwocie 417 mln dolarów USA (w tym Polska 25 mln.), z której władza Chile do 14 sierpnia 1973 roku wykorzystyła 232 mln. (w tym 1 607 313 dolarów. pożyczki polskiej). Poza tym Chiny pożyczyły Chile 148 881 600 yuanów, z których wykorzystano 31 026 000²¹.

¹⁷ loc,cit.

¹⁸ ibidem, s.2.

¹⁹ *Terrorism, Chile – A Country...* op.cit.,s.1.

²⁰ R.Moss, *The Collapse of Democracy*, London 1977, s.156

²¹ S.Sider, *Chile 1970-197: Economic Development and its International Setting*, s. 82-98.

Natomiast Stany Zjednoczone (prezydentem był wówczas Richard M. Nixon) prowadziły względem Chile politykę dwutorową. Oficjalne stosunki, przede wszystkim ze względu na nacjonalizację kopalni miedzi był chłodne, ale nie wrogie. Amerykanie próbowali natomiast wpłynąć negatywnie na chilijską gospodarkę poprzez zaprzestanie pomocy finansowej i blokowanie pożyczek z organizacji międzynarodowych. Jednocześnie zwiększali swoją pomoc dla armii chilijskiej, przejawiającej coraz większe niezadowolenie z rządów S. Allende i ogólnej sytuacji społeczno-gospodarczej w kraju (dane, Tabela 7). Poprzez finansowanie opozycji i pomoc dla armii, rząd USA chciał przyczynić się do destabilizacji sytuacji w kraju i ustąpienia S. Allende. Mając świadomość, kim jest Allende i do jakiego celu zmierza, rząd USA prawdopodobnie zakładał, że jedyną formą odsunięcia go od władzy będzie zamach stanu. Nie ma jednak zarazem żadnych bezpośrednich dowodów na związku Stanów Zjednoczonych z zamachem stanu 11 września 1973 roku²².

Tabela 7. Pomoc zagraniczna udzielana Chile ze środków rządowych USA w latach 1967-1973 w mln. dolarów amerykańskich

Wyszczególnienie	Lata						
	1967	1968	1969	1970	1971	1972	1973
AID*	15,5	57,9	35,4	18,0	1,5	1,0	0,8
Food for Peace	7,9	23,0	15,0	7,2	6,3	5,9	2,5
Export-Import Bank	234,6	14,2	28,7	3,3	0	1,6	3,1
Total U.S. economic assistance	258,0	95,1	79,1	28,5	7,8	8,5	6,4
Military aid	4,1	7,8	11,8	0,8	5,7	12,3	15,0
Total military and economic aid	262,1	102,9	90,9	29,3	13,5	20,8	21,4

*Agency for International Development

Źródło: Mark Falcoff, *Modern Chile 1970-1989*, New Brunswick 1989, s. 226.

3 Przewrót wojskowy i upadek S. Allende

Wybory parlamentarne w marcu 1973 roku przyniosły koalicji centroprawicowej 55% głosów, a Jedności Ludowej 43% lub może tylko 38% (niewyjaśniona, jak sądzę, kwestia 5% głosów uzyskanych dzięki manipulacjom wyborczym UP)²³.

²² R.Moss *Chile's Marxist Experiment*, Newton Abot. 1973, s. 7-9.

²³ *Letter from former President of Chile...* op. cit., s.2.

Jednak nawet 55% uzyskanego poparcia społecznego nie wystarczało na legalne usunięcie S. Allende z urzędu. UP natomiast czując się coraz pewniej, zapowiedziała wzmoczenie radykalnych reform ku gospodarce socjalistycznej, wzorowanej na istniejącej na Kubie czy też w ZSRR. Społeczeństwo zmęczone codziennym trudem walki o przeżycie wykazywało oznaki kresu wytrzymałości. Rozpoczęły się masowe strajki studentów, transportowców, kobiet-gospodyń domowych, górników przemysłu miedziowego (nazwane przez gabinet S. Allende kontrewolucyjnymi). Strajki te objęły w 1973 ponad 711 tys. pracowników, czyli ok. 20% zatrudnionych w kraju, a liczba dni strajku przekroczyła 2,5 mln. (dane, Tabela 8.)

Również demonstracje uliczne stały się codziennością. Wzywano w nich do ustąpienia S. Allende i grożono przewrotem militarnym. Skrajne organizacje lewicowe (typu MIR) wzywały natomiast do rozpoczęcia rewolucji proletariackiej. Opozycja szykowała się do obrony praw własności i innych podstaw życia społecznego gwarantowanych przez Konstytucję. Coraz częściej można było także usłyszeć głosy opozycji kierowane do armii, aby „zrobiła porządek”.

Tabela 8. Konflikty w przemyśle Chile w latach 1970 - 1973

Wyszczególnienie	Lata			
	1970	1971	1972	1973
Liczba strajków	1 819	2 696	3 325	2 050
Liczba zaangażowanych pracowników	656 170	298 677	393 954	711 028
Ilość dni strajku	2 814 517	1 387 505	1 678 124	2 503 356

Źródło: Mark Falcoff, *Modern Chile 1970-1989*, New Brunswick 1989, s 137

Dnia 23 sierpnia 1973 roku Kongres Narodowy Chile podjął uchwałę, w której sformułował szereg zarzutów pod adresem S. Allende i jego rządów. Ze względu na wagę dokumentu, jak i jego znikomą znajomość nie tylko w Polsce, warto tu przybliżyć jego główną treść. Oddają one również klimat chilijskiej rewolucji socjalistycznej, czy też – jak to określa literatura zachodnia – marksistowskiej.

Generalnym zarzutem stawianym przez Kongres rządowi S. Allende było działanie na rzecz ustanowienia systemu totalitarnego poprzez:

1. szereg wykroczeń wobec Władzy Ustawodawczej – odebranie Zgromadzeniu Narodowemu jego funkcji, jaką jest ustanawianie prawa,

2. wykroczenie wobec Władzy Sądowniczej - lekceważenie działania wymiaru sprawiedliwości w przypadku przestępców należących do stronnictw i grup związanych, bądź zbliżonych do Rządu, czy też poprzez świadome nie egzekwowanie nakazów aresztowania.
3. wykroczenie wobec praw i gwarancji zawartych w Konstytucji:
 - a. naruszenie podstawowej równości obywateli wobec prawa
 - b. naruszenie wolności słowa i tworzenie monopolu informacyjnego poprzez bezprawne zamykanie gazet i rozgłośni radiowych, aresztowanie dziennikarzy, objęcie nielegalnego kierownictwa nad Telewizją Publiczną
 - c. bezprawne wprowadzenie tzw. Dekretu o Demokratyzacji Nauki, za pomocą którego ograniczono swobodę nauczania i narzucono marksistowską indoktrynację
 - d. naruszono prawa własności (ponad 1500 bezprawnych „zagarnięć”)
 - e. bezprawne aresztowania
 - f. ograniczenie możliwości swobodnego wyjazdu z kraju
 - g. tworzenie i ochrona bojówek paramilitarnych mających tworzyć tzw. Władzę Ludową.

Do powyższych faktów prezydent Republiki przyznał się publicznie w ostatnim orędziu prezydenckim, podobnie jak uczynili to stratedzy i media rządowe²⁴.

Mając na uwadze powyższe fakty, Kongres Narodowy postanowił przedstawić Prezydentowi, ministrom oraz członkom Sił Zbrojnych i Korpusu Karabinierów zarzuty dotyczące poważnego przekroczenia porządku konstytucyjnego i prawnego Republiki. Kongres Narodowy zobowiązał również powyższych adresatów do natychmiastowego położenia kresu wszystkim wspomnianym naruszeniom Konstytucji²⁵.

Jak wynika z dokumentów przyjętych przez armię, po obaleniu S. Allende, a opublikowanych w tzw. Białej Księdze²⁶ (na którą składają się m.in. listy Allende – Fidel Castro, Castro – Allende, inwentarze broni itp.), reżim S. Allende planował przeprowadzenie komunistycznej rewolucji zbrojnej w Chile. Po obaleniu S. Allende znaleziono też m.in. magazyny broni (głównie produkcji czechosłowackiej i radzieckiej, których nie używała armia chilijska)²⁷ i różne dokumenty świadczące o takowych zamiarach. Jest również rzeczą bezsprzeczną, że Allende otaczał się doradcami wojskowymi z Kuby, jak również, że w specjalnie do tego stworzonych obszarach, odbywało się przeszkolenie przyszłych obrońców ludu (jeden z takich obozów mieścił się w

²⁴ *Deklaracja Upadku Demokracji w Chile z dnia 23 sierpnia 1973 roku*, <http://pension-reform.org/>

²⁵ Loc., cit.

²⁶ *White Book*, opublikowana w 1973 roku statystyka i dokumenty nielegalnych, sprzecznych z konstytucją poczynań rządów Allende.

²⁷ *Letter from the former President of Chile...* op. cit., s.6.

El Canaveral – rezydencji Allende). Wywiad wojskowy Chile (wojsko w Chile jest siłą autonomiczną) zaobserwował duży napływ zawodowych rewolucjonistów z Brazylii, Urugwaju, Argentyny, Peru, Santo Domingo, Nikaragui, Hondurasu²⁸. Warto także zauważyć że w marcu 1972 roku służby celne Chile przypadkowo zatrzymały trzynaście kontenerów z bronią, oficjalnie nazwanych osobistym podarunkiem dla Allende od Castro. Wywiad wojskowy Chile szacował natomiast ilość rewolucyjnego wojska w Chile na ok. 15 tysięcy²⁹.

Z dokumentów Białej Księgi wynika ponadto, że przygotowania Jedności Ludowej do przewrotu były w 1973 roku niemal na ukończeniu. Znalaziono również instrukcję dla rewolucjonistów na czas przejęcia władzy (znaki rozpoznawcze itp³⁰).

Kropkę nad „i” stawia znaleziony 13 września na biurku podsekretarza stanu dokument, którego autentyczność jest poza jakimikolwiek wątpliwościami. Dowiedzieć się można z niego, w jaki sposób miał się odbyć zamach stanu przeprowadzony przez komunistów. Dniem rozpoczęcia jak to nazwano w dokumencie „wprowadzenia dyktatury proletariatu” miało być święto Dnia Niepodległości. Najwyżsi oficerowie dowództwa wojskowego mieli być zaproszeni na bankiet do Pałacu Prezydenckiego La Moneda i tam zamordowani. Dowództwo nad armią mieli przejąć zaufani oficerowie marksistowscy wspomagani przez wcześniej do tego przygotowane oddziały partyzanckie. Działacze opozycyjni mieli być aresztowani i „wyeliminowani”³¹.

Przejęcie władzy przez gen. Augusto Pinocheta 11 września 1973 roku odbyło się, jak się później okazało w ostatniej chwili. Szacuje się, że w sytuacji rewolucji komunistycznej i wojny domowej lista ofiar zawierały setki tysięcy³².

Generał Pinochet wykonał uchwałę Kongresu Chile *O Upadku Demokracji w Chile* uchwaloną 23 września 1973 roku, w której Kongres Chile, stwierdzając pogwałcenie praw Konstytucji przez S. Allende wezwał wszystkie siły w państwie, a zatem i armię, do położenia kresu zaistniałej sytuacji. Z tego powodu widzenia obalenie prezydenta S. Allende³³ uznać można za działanie konstytucyjne. Trzeba również zauważyć, że społeczeństwo Chile, zmęczone codzienną walką o byt, historyczne przychylne armii, jako gwarantowi

²⁸ R. Harri, op. cit., s. 25, zob. też *Letter from the former President of Chile...* op. cit., s.5.

²⁹ R. Harri, op. cit., s. 29.

³⁰ R. Harri, op. cit., s. 32.

³¹ loc. Cit.

³² P. Johnson, *Pinochet saved Chile from a civil war*, Revista Gosas, October 23, 1998.

³³ Allende w czasie przewrotu zastrzelił się z AK 47 „kałasznikowa”: - prezentu od towarzysza rewolucjonisty – Fidela Castro, zob. R. Jamers Whelan, *Chile's Pinochet fought Marxist Violence*. The Wall Street Journal, October 30, 1998

porządku i suwerenności państwa, samo domagało się przerwania katastrofy gospodarczej politycznej Chile.

5. Uwagi końcowe

Socjalistyczna transformacja w Chile trwała trzy lata. W jej wyniku słabo rozwinięte ekonomicznie państwo, jakim niewątpliwie było Chile, stanęło u progu absolutnego bankructwa gospodarczego i politycznego. Mimo tak krótkiego okresu socjalistycznej gospodarki, kondycja Chile w roku 1973 zdawała się nawet znacznie słabsza niż Polski w roku 1989.

Artykuł pierwotnie ukazał się w kwartalniku „ACTUM” II/2010 wydawanym przez Stowarzyszenie Warsztaty Idei Obywateli Rzeczypospolitej, 60-814 Poznań, ul. Zwierzyniecka 18, pok. 112. www.warsztatyidei.pl